

Kopt keresztények a katonai Egyiptomban

RMG 690

(Pályamunka lezárva: 2014. április 29.)

Tartalom

1. Bevezetés.....	3
2. A kopt keresztények	4
3. A Szabad Tisztek és a kopt közösség	7
3.1. Nasszer.....	7
3.2. A kopt migráció	9
3.3. Szadat.....	10
3.3.1. Koptbarát intézkedései.....	10
3.3.2. Diszkrimináció	11
3.3.3. A templomkérdés: a Hamayouni-dekrétum és a Khanqa-incidens	12
3.3.4. A koptok és az iszlám viszonya Szadat idejében.....	13
3.3.5. III. Senuda pápa	19
3.4. Mubarak.....	21
4. Konklúzió.....	24
Bibliográfia.....	25

1. Bevezetés

Egyiptom modernkori történetének vizsgálatakor – bár többen hajlamosak rá – nem lehet megelégedezni Egyiptom legjelentősebb vallási-etnikai kisebbségéről, a kopt keresztényekről. A koptok az ősi Egyiptom örökségének hordozóinak tekintik magukat: bár mára már kisebbségbe szorultak a 7. században a térségbe érkező arabokkal szemben, azok érkezése előtt a Nílus-völgy meghatározó népcsoportja voltak. A kopt közösség esetében kihívást jelent, hogy a vallási és etnikai identitás között vékony a határvonal: a koptok neve – a legelterjedtebb felfogás szerint – az arabok által a nem-muszlim egyiptomiakra alkalmazott kifejezés elkopásából született.¹

Szakedolgozatomban egy történeti bevezetőt követően az egyiptomi kopt keresztények helyzetét, s az általuk a modern egyiptomi politikára gyakorolt hatást vizsgálom a Szabad Tisztek puccsával hatalomra jutott katonatisztek rezsime alatt.

A dolgozat során Egyiptom és a kopt közösség viszonyát vizsgálom, a feszült nasszeri viszonytól kezdve, Szadat egyre ellenségesebbé váló politikáján át, egészen Mubarak viszonylag mérsékelt álláspontjáig. Külön figyelmet kap III. Senuda pátriárka személye, aki egészen az „arab tavaszig” végigkísérte az egyiptomi eseményeket.

¹ Hamilton, 24.

2. A kopt keresztények

A kopt közösség a keresztények egyik legrégebbi csoportjának tekinthető: egyes történetírók szerint maga az evangélista Szent Márk alapította az egyiptomi keresztény egyházat, amelyből a következő évszázadok eseményei során kialakult a mai kopt egyház.

A kopt közösség már korai időszakában nagy jelentőséggel bírt mind Egyiptom, mind a kereszténység szempontjából, mindamelllett, hogy állandó üldöztetésnek voltak kitéve a római fennhatóság alatt, egészen a kereszténység megtúrt vallássá válásáig.²

A kereszténység korai időszakában a koptok is számottevő részt vállaltak (az egész keresztény mozgalomban szétterjedő szerzetesi mozgalom a koptokhoz vezethető vissza)³, sőt: a kopt közösség különválása az összkeresztény egyháztól is ezen időszak vallási vitáihoz köthető, ez alatt kifejezetten a 451-ben lezajlott kalcedóni zsinat eseményeit értem.⁴ Az egyházszakadást követően a Keletrómai Birodalom egészen az arab hódítások 7. századi megindulásáig törekedett arra, hogy a kopt közösséget visszaterelje a keresztény egyházba.

Az arab hódítók érkezését illetően az egyiptomi lakosság reakcióját korántsem tekinthetjük homogénnek: voltak olyanok, akik ellenségesen viszonyultak az újabb hódítók felbukkanásához a Nílus-völgyben, de olyanok is, akik támogatták az arab fennhatóságot. Összegzésében azonban nem tanúsítottak különösebb ellenállást az arab törzsekkel szemben.⁵

Az iszlám jog különleges bánásmódban részesítette a keresztényeket (és a zsidókat), akik a „könyves vallások” követőiként védett vallási csoportnak (*ahl al-dhimma*) minősültek, a zsidókkal egyetemben. A védett státusz feltételeként az össznépeségre kiszabott adóterheken felül a koptoknak nem-muszlimként egy különadót, az úgynevezett *jizyat* kellett fizetniük.⁶

A keresztények növekvő adóterhei miatt számos lázadásra került sor a koptok részéről a VIII. században, ezek közül azonban egyik sem járt sikerrel. Ezen lázadások kudarca, akárcsak az adóterhek mértéke és a muszlim vallás, mint a magasabb szintű állami pozíciók betöltésének feltétele hozzájárult ahhoz, hogy a X. századra a muszlim vallásúak kerültek többségbe Egyiptomban.⁷

² Konstantin császár 313-as milánói ediktumában engedélyezte a keresztények szabad vallásgyakorlását. Forrás: Gabra, 2.

³ Gabra, 203; Hamilton, 11.

⁴ A kalcedóni zsinat során a monofizita kopt keresztények nem voltak hajlandók elfogadni az I. Leó római pápa által képviselt dogmatikai álláspontot. Válaszul az alexandriai pápát a Fekete-tengerhez száműzték, s mindazokat, akik nem fogadták el Leó nézeteit, eretneknek nyilvánították. Forrás: Gabra, 59-60; Hamilton, 17-18; Meinardus, 52.

⁵ Hamilton, 23.

⁶ J. Nagy, 12, 16; Gabra, 4; Hamilton, 26.

⁷ Gabra, 4; Hamilton, 27; Meinardus, 64.

Tévedés lenne azonban azt állítani, hogy a koptok kizárólag üldöztetésnek voltak kitéve az arab fennhatóság alatt. Ezen időszakban számos olyan dinasztia került az ország élére, amely viszonylagos toleranciával kezelte a kopt kérdést.

1517-ben Egyiptom az Oszmán Birodalom részévé vált. Ennek kapcsán mindenképpen érdemes megemlíteni az úgynevezett *millet*-rendszert, amely a korábban tárgyalt *dhimmi* (védett vallási kisebbségek) intézményét fejlesztette tovább. A birodalom különféle vallásait *millet*ekre (vallási „nemzetekre”) osztották, amelyeket egy-egy vallási vezető képviselt Isztambulban. Azonban csak négy ilyen *millet* volt: a muszlimok, a zsidók, a bizánci keresztények, illetve az örmény keresztények. A koptok nem rendelkeztek önálló képvisellel, a kairói oszmán kormányzó fennhatósága alá tartoztak.⁸

Ennek ellenére a koptok helyzetében viszonylagos javulás tapasztalható ebben az időszakban. Az adózás mértéke alapvetően csökkent, amely egyhamar a kereskedelem, s így a gazdaság fellendüléséhez vezetett Egyiptomban.⁹ Főként az oszmán uralom kezdeti időszakát jelzi a vallási kisebbségek, így a zsidók és a keresztények előnyben részesítése a közigazgatási pozíciókban.¹⁰ Bizonyos téren azonban a török időkben sem történt változás. A nem-muszlimok fejadóját, a *jizyát* egészen 1855-ig szedték be Egyiptomban¹¹, s bizonyos diszkriminatív előírások továbbra is érvényben maradtak a koptokra vonatkozóan¹². A legfontosabb ezek közül azonban a templomépítés és –helyreállítás szigorú korlátozása volt, amely bizonyos változtatásokkal még a Mubarak-rezim időszakában is érvényben maradt.¹³

Napóleon 1798-as hadjáratát követően 1801-ben Egyiptom ismét török uralom alá került, ám az ország instabil maradt, s a politikai játszmák eredményeképpen egy balkáni származású pasa, Mohamed Ali került Egyiptom élére.¹⁴

Mohamed Ali nagy jelentőséggel bír Egyiptom történetében: ő indította el az ország modernizációját, valamint az Oszmán Birodalommal szembeni függetlenségi mozgalom élére állt. Külföldi szakértőket hívott be az országba, korszerűsítette a mezőgazdaságot, új iparágak fejlődését indította el, s ami a legjelentősebb: vallástól függetlenül minden egyiptomit arra ösztönzött, hogy járuljon hozzá egy modern Egyiptom kiépítéséhez. Számos kopt jutott ebben az időszakban magas pozíciókhoz. Alacsonyabb szinteken is szerepet kaptak a koptok: pénzügyi szaktudásuk mellett számos kopt töltött be vezető szerepet helyi kormányzóságok

⁸ Hamilton, 30.

⁹ *uo.*

¹⁰ Hamilton, 31.

¹¹ Gabra, 6.

¹² Ilyen például a kötelező öltözködés (általában kék vagy fekete), a városi lovaglás tilalma, a szolgák és rabszolgák vásárlására vonatkozó korlátozások, illetve a muszlimok alkalmazásának tilalma. Forrás: Hamilton, 31.

¹³ Hamilton, 32.

¹⁴ Meinardus, 68.

élén.¹⁵ Már Ibrahim pasa idejére tehető 1855-ben az az intézkedés, amely adómentességet biztosított a koptok számára, továbbá 1856-ban, az úgynevezett Hamayouni-dekrétumban több egyéb intézkedés mellett engedélyezték koptok részvételét az egyiptomi hadseregben.¹⁶

Mohamed Ali és utódai¹⁷ időszakára tehető továbbá a koptok megújulása is (egyfajta „kopt reneszánsz”), amelyben az akkori kopt pápa, IV. Kirillosz vállalt vezető szerepet, egészen 1861-es korai haláláig. A kulturális megújulás részeként Kirillosz számos kopt iskolát alapított, hangsúlyozta az arab és a kopt mellett az idegen nyelvek oktatását is, valamint nyomdaprést hozatott Európából.¹⁸ Ennek eredménye nem maradt el: a koptok egyre növekvő identitástudatra tettek szert ebben az időszakban, valamint növekedett szakértelmük több területen, amelyek közül a vállalkozás és a kereskedelem kiemelkedő. S bár továbbra is fennmaradt kisebbségi szerepük, a koptok aránya fokozatosan nőtt az egyiptomi vagyonosok és értelmiségiek között.¹⁹

Mohamed Ali és utódainak időszaka alatt ugyan megindult Egyiptom modernizációja, de mindezt csak jelentős külföldi kölcsönök révén tudták megvalósítani.²⁰ A legnagyobb ilyen jellegű beruházás az 1869-ben elkészült Szuezi-csatorna volt. Ez már jelezte az európai nagyhatalmak növekvő befolyását az országban, amely az 1870-es évek végére vált meghatározóvá. Az Arábi pasa vezette nacionalista felkelésre reagálva a brit erők 1882-ben partra szálltak Egyiptom területén, és Tell al-Kebirnél döntő vereséget mértek az egyiptomi erőkre.²¹ A britek egyiptomi jelenlétük ideje alatt megkísérelték egymás ellen hangolni az országban élő keresztényeket és muszlimokat, azonban végeredményben nem jártak sikerrel. A 20. század elején felerősödő egyiptomi nacionalizmus tetőpontját az 1919-es megmozdulásokkal érte el, ahol koptok és muszlimok együtt, összefogásban léptek fel a brit megszállás ellen. A forradalom jelképévé az a zászló vált, amelyen a keresztény kereszt és a muszlim félhold együtt szerepel, jelképezve a vallási nézeteltéréseket félretevő, egységes nemzeti mozgalmat.²² Bár a britek sikerrel leverték az 1919-es forradalmat, az egyiptomi megmozdulások intenzitása engedményekre kényszerítette őket. Az ezt követő évtizedek

¹⁵ S. Ibrahim, 11.

¹⁶ *idem*.

¹⁷ A törökök ellen folytatott harcát lezáró megállapodás egyik eredménye volt, hogy a törökök (és a nyugati hatalmak) feltételeinek elfogadása fejében megtarthatja Egyiptomot és ott dinasztiát alapíthat. Bővebben: J. Nagy, 35-36.

¹⁸ Gabra, 6.

¹⁹ Meinardus, 69.

²⁰ Benke, 676.

²¹ Benke, 678.

²² Gabra, 6; Meinardus, 76, 81.

alapvetően pozitívan értékelhetőek a koptok politikára gyakorolt befolyása szempontjából, a gyakran kormányra jutó Vafd pártban való részvételük révén.

3. A Szabad Tisztek és a kopt közösség

3.1. Nasszer

1952. július 23-án a hadsereg tisztjeinek egy radikális csoportja, az úgynevezett Szabad Tisztek megdöntötték a korruptnak és megszállóbarátnak ítélt Faruk király uralmát. Az 1952-es puccs újabb vízválasztónak tekinthető Egyiptom történetében: a hadsereg a puccs után meghatározó politikai szerepben maradt – szinte megszakítatlanul – egészen napjainkig.

A puccs során koptok és muszlimok ismét együttesen léptek fel Faruk királlyal és az utolsó Vafd-kormánnyal szemben.²³ A kopt polgárok kezdetben üdvözltek a Szabad Tisztek által vezetett hatalomátvételt, az egyház viszont kissé késve reagált az eseményekre, amely belső problémáinak is betudható volt.²⁴

Az első időszakban óvatos, ám kedvező nyilatkozatok születtek mind a hadsereg, mind a koptok oldaláról. A forradalom kikiáltotta a vallásszabadságot, amellyel a katonai vezetés egyaránt kívánt imponálni a muszlimoknak, illetve a koptoknak. Az új rezsim vezetői szintén még 1952-ben nyilatkoztak azon szándékukról, hogy a faji, nyelvi, illetve vallási alapú diszkrimináció minden formája ellen fellépnek, s az akkori vezető, Mohamed Naguib vezérőrnagy is a kisebbségek fontosságát hangsúlyozta. Egyiptom ENSZ-nagykövete is elutasította nyilatkozatában a vallási üldöztetés minden formáját, a vallás gyakorlásának szabadsága mellett az áttérés szabadságát is kiemelte.²⁵

A kopt közösség azonban egyre inkább gyanakvóvá vált a katonai kormányzat kiépülésének előrehaladtával, mivel a katonai mozgalom nem vonta be a kopt keresztényeket a kormányzásba. A koptok pozícióját rontotta, hogy a Szabad Tiszteknek is mindössze egyetlen kopt tagja volt. A politikai pártok 1953-as feloszlását, különösen a Vafd feloszlását követően pedig a koptok nem voltak képesek képviseltetni magukat a választásokon.²⁶

1954-ig belső viták osztották meg a Szabad Tisztek mozgalmát: az egyik irányzatot az első egyiptomi elnök, Mohamed Naguib vezérőrnagy képviselte, aki az egykori vafdisták mérsékelten liberális szárnyára, valamint a Muzulmán Testvérekre támaszkodott (az egyedüli politikai szervezet, amely a pártok feloszlása után működhetett). A másik irányzat Gamal Abdel Nasszer ezredes laikus, modernizációra törekedő eszmeisége volt, amely elutasította a társadalom muszlim, integrista alapon

²³ Meinardus, 81.

²⁴ V. Ibrahim, 157-158.

²⁵ Meinardus, 81-82.

²⁶ S. Ibrahim, 15-16.

történő megszervezését (nem utasította el ellenben az iszlám vallást).²⁷ Nasszer nem kívánt együttműködni a forradalom előtti, korrumpálódott politikai erőkkel²⁸, így a koptoknak sem szánt komolyabb szerepet (lévén nagy számban voltak jelen a monarchia időszakát meghatározó Vafd vezetésében és tagságában). A két irányzat közül az utóbbi kerekedett felül, s Nasszer 1954 tavaszán Egyiptom elnöke lett. Nasszer szekuláris nézeteit tovább erősítette az ezredes elleni sikertelen merénylet 1954 októberében. A támadással az iszlámistákat vádolták meg és betiltották a Muszlim Testvérek mozgalmát.²⁹

Gazdasági szempontból negatívan ítéltető meg a Nasszer-időszaknak a kopt közösségre gyakorolt hatása. 1961 júliusában Nasszer államosítást hajtott végre Egyiptomban. Bár elsőre úgy tűnhet, hogy ez az intézkedés koptokat és muszlimokat egyaránt érintett, a koptok alapvetően jobb gazdasági pozíciói miatt (nagybirtokosok, nagytőkések, képzett munkaerő) súlyosabban érintette őket. Saad Eddin Ibrahim becslése szerint a nasszeri államosítások révén a koptok munkahelyeik és ingatlanaik 75 százalékát veszítették el.³⁰ A földreform és az államosítások a kopt egyház és monostorok birtokait is súlyosan érintették.³¹

A koptok emellett egyre inkább érezhették úgy, hogy visszaszorulóban van szerepük az egyiptomi társadalomban. Az oktatás terén a nasszeri rezsim az egyéb reformok mellett (ingyenes, mindenki számára hozzáférhető oktatás; a végzett diákok azonnali integrálása a gazdaságba) vallási alapú szegregációt vezetett be: kötelezővé tették a vallási órákat a közoktatásban, külön a keresztények és külön a muszlimok számára. Továbbá, bár a modern elvárásoknak megfelelően megújult az al-Azhar egyetem, hallgatóit a muszlimokra korlátozták le. Ezáltal a muszlim értelmiség kiváló lehetőségekhez jutott, míg a koptok ebből teljesen kiszorultak.³² A végrehajtó hatalomban, illetve a törvényhozásban a koptok aránya egy százalék alatti volt, s a koptok Nasszer alatt nem kaptak jelentősebb miniszteri pozíciót, illetve visszaszorultak a hadsereg, illetve az egyetemek éléről is.³³ További feszültséget eredményezett, hogy 1955-ben feloszlatták a keresztény (és muszlim) vallási bíróságokat.³⁴ Nasszer a látszat fenntartásáért bevezette 1956-ban Egyiptom ideiglenes alkotmányába az elnök azon jogkörét, hogy tíz képviselőt kinevezhessen a parlamentbe, ezek többsége kopt képviselő volt. Ennek folytán, bár a választásokon elhanyagolható számú kopt képviselő jutott

²⁷ J. Nagy, 109-110.

²⁸ J. Nagy, 110.

²⁹ *idem*.

³⁰ S. Ibrahim, 16.

³¹ Gabra, 6-7.

³² S. Ibrahim, 16.

³³ S. Ibrahim, 16; Gabra, 7.

³⁴ Pennington, 165.

be a parlamentbe, a kinevezett képviselők többsége kopt volt.³⁵ Ám lényegében levonható az a következtetés, hogy a nasszeri időszak alatt a kopt közösség kiszorult az egyiptomi közéletből.

3.2. *A kopt migráció*

Nasszer időszakában, a kopt keresztények helyzetére negatívan ható gazdasági és társadalmi intézkedések hatására megindult a koptok kivándorlásának első hulláma. Ennek a migrációs hullámnak a fő célpontjai az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Nyugat-Európa voltak.³⁶ Saad Eddin Ibrahim adatai alapján 1962 és 1975 között 4399 kopt vándorolt ki Kanadába, míg Ausztráliába 4789, az USA-ba pedig 3184. Ugyanezen adatok alapján 1977-re a Kanadában és az Egyesült Államokban élő koptok száma elérte a 85.000 főt.³⁷ Chaillot becslése szerint 2009-re már csaknem 500.000 kopt élt külföldön, ez a szám az arab tavasz óta tovább nőtt.³⁸ Pontos statisztika sajnos nem létezik, mivel sem az egyiptomi Belügyminisztérium, sem a befogadó országok nem vezetnek vallási alapú adatsorokat a ki-, illetve a bevándorlókról.³⁹

Mint azt a következő fejezetben tárgyalom, Szadat időszaka további lendületet adott az Egyiptomból történő kopt kivándorlásnak. A Szadattal csaknem egy időben a kopt egyház élére kerülő III. Senuda (akinek személyéről részletesebben szintén a későbbiekben ejtek szót), a külföldi kopt közösség növekvő méretére és szerepére reagálva jelentős külföldi egyházi intézményrendszert épített ki.⁴⁰ Az anyaegyház mind a mai napig nagy hangsúlyt fektet a diaszpórákra: kopt szerzetes papokat, illetve házas papokat is kiküldenek családjukkal együtt, hogy a diaszpóráknak otthont adó országokban megszervezzék a kopt gyülekezetet.⁴¹ A kopt egyház esetében trendnek tekinthető, hogy a legképzettebb és legtapasztaltabb papjaikat küldik ki a diaszpórákhoz. A választás mögött egyrészt az áll, hogy a papok egy képzettségi szinten legyenek a migráns koptokkal, másrészt hogy fel legyenek készülve a nehéznek ítélt külföldi szolgálatra.⁴²

A kopt diaszpórák két módon befolyásolják alapvetően az anyaországbeli eseményeket. Egyrészt, a nagyobb méretű diaszpórák országaikban jelentős lobbierőt képviselnek, ilyen

³⁵ 1964-ben nyolc, 1969-ben hét kopt képviselőt nevezett ki Nasszer az egyiptomi parlamentbe. Lásd: S. Ibrahim, 16.

³⁶ Pennington, 165.

³⁷ S. Ibrahim, 16.

³⁸ Chaillot, 9.

³⁹ Galal, 2.

⁴⁰ Meinardus, 81.

⁴¹ *idem.*, illetve International Organization for Migration (a), 38.

⁴² van Dijk és Botros, 198.

szempontból kiemelkedőek az Egyesült Államokban élő koptok.⁴³ Továbbá az egyiptomi gazdaság is bizonyos mértékben függ a külföldön élő koptok hazautalásaitól⁴⁴.

3.3. Szadat

Nasszer 1970-ben bekövetkezett halálát követően Anvar Szadat került az elnöki székbe, elődjétől gyökeresen eltérő elveket képviselve. A szadati időszak jelentős kopt szempontból, ugyanis az egyiptomi katonai rezsimek közül Anvar Szadaté képviselte végeredményben a koptokkal szemben leginkább ellenséges álláspontot, s intézkedései nagymértékben hozzájárultak az országok belüli vallási ellentétek elmélyüléséhez.

Anvar Szadat már 1952-ben a Szabad Tisztek csoportjának tagja volt, s már akkoriban szimpátiával viseltetett a Muszlim Testvérek mozgalma iránt.⁴⁵ Hatalomra kerülése után is eleinte ezt az iszlámbarát vonalat követte, kezdettől fogva „a hívő elnöknek” nevezve magát.

3.3.1. Koptbarát intézkedései

Az iszlámot támogató intézkedései mellett ellentmondásos politikát folytatott a koptok viszonylatában. Egyes lépéseivel megkísérelte megnyerni magának a kopt közösséget. Beszédeiben gyakran utalt egy kopt iskolában eltöltött éveire, illetve arra, hogy mekkora mértékben járultak hozzá a koptok az egyiptomi civilizáció fejlődéséhez. 1979-ben, a többpárti rendszer 1977-es visszavezetését követő első parlamenti választásoknál a kormányzó párt biztosította, hogy két-három kopt képviselő is meg legyen választva, a korábban említett kinevezéseken felül. Kormányába két, olykor három kopt minisztert is bevont, ezek közül talán a legismertebb Boutros-Boutros Ghali, a már korábban tárgyalt kopt miniszterelnök unokája és a későbbi ENSZ-főtitkár.⁴⁶ 1979-ben, a többpárti rendszer 1977-es visszavezetését követő első parlamenti választásoknál a kormányzó párt biztosította, hogy két-három kopt képviselő is meg legyen választva, a nasszeri időszaknál korábban tárgyalt kinevezési gyakorlaton felül.⁴⁷

A koptok felé tett gesztusként szokás még említeni Szadat időszakában Fouad Aziz Ghali személyét, aki a koptok közül elsőként emelkedett olyan pozícióba az egyiptomi hadseregben, hogy tábornokként az 1973-as arab-izraeli háború során a Csatorna-övezetben állomásozó

⁴³ Kuşcu, 128.

⁴⁴ Ez 2008-ban az egyiptomi GDP 5,3 százalékát tette ki, az összes egyiptomi migráns esetében (tehát nem csak a koptokra vonatkozóan). Forrás: International Organization for Migration (b), 7.

⁴⁵ Pennington, 163-164.

⁴⁶ Pennington, 168.

⁴⁷ *idem*.

egyik egyiptomi sereg parancsnoka lehetett. A háborút követően továbbra is magas pozíciót töltött be az egyiptomi hadseregen belül, s 1980-ban – szintén példa nélküli eseményként – az egyik egyiptomi kormányzóság élére nevezték ki.⁴⁸

A koptok számára gazdasági szempontból is kedvezőbbnek tűnhetett a Szadat-időszak. Az új elnök politikájának szerves részévé tette a liberális jellegű gazdaságpolitikát és a magánszektor felélesztését, 1974-ben meghirdetve az *al-Infitah*, a gazdasági nyitás politikáját. Ehhez a politikai irányváltáshoz kedvezően állt hozzá a kopt közösség jelentős részét adó üzletemberi és kereskedői réteg, illetve a koptok egésze is új munkahelyeket remélt az újjáéledő magánszektorban.⁴⁹ Ne feledjük azonban: a gazdasági nyitás a megélhetési költségek emelkedésével is járt, s az új gazdaságpolitika előnyeit élvező koptok és a többségi muszlim társadalom közt elmélyülő szakadékot az ugyanebben az időszakban megerősödő radikális muszlim csoportok sikerrel tudták felhasználni a vallási ellentétek kiélezésére.⁵⁰

3.3.2. Diszkrimináció

A koptok összegzésében nem voltak elégedettek a Szadat-rezsim politikájával. Bár történtek gesztusok a kopt közösség felé, Szadat idejében számos területen volt tapasztalható vallási alapú diszkrimináció a koptokkal szemben. Pennington forrásai szerint egyfajta nem-hivatalos kvótát (nagyjából 10 százalék) határozott meg az egyiptomi kormányzat a koptok alkalmazását tekintve: a kormányzati hivatalok körülbelül 600 pozíciójából csak 14-15-öt töltöttek be kopt keresztények, s a 360 állami tulajdonú vállalatból csak 10-nek volt kopt vezetője.⁵¹

Bizonyos kényes kormányzati pozíciók, így a belbiztonsági pozíciók is, teljességgel zárva maradtak a koptok előtt, azon indokkal, hogy biztonsági kockázatot jelenthetnek. A hírszerzés is csak kevés koptot alkalmazott, ezzel szemben a hadsereg nem volt ennyire diszkriminatív: koptok és muszlimok ugyanolyan elvek szerint kerültek besorozásra (1856 óta a koptokra is vonatkozik a hadkötelezettség), ilyen téren nem volt tapasztalható kivétel tiszti és közkatonai helyek között.⁵²

További problémát jelentett a kopt keresztények számára, hogy – a nasszeri időszakhoz hasonlóan – a magasabb egyetemi pozíciók betöltésére szinte semmi esélyük nem volt. Alacsonyabb szinteken sem volt jobb a helyzet: 1973-ban például a kormányzati ösztöndíjak

⁴⁸ Pennington, 169.

⁴⁹ Pennington, 168; Ansari, 410.

⁵⁰ Ansari, 410.

⁵¹ Pennington, 169.

⁵² *idem*.

elnyerésénél egy interjút is bevezettek a kiválasztási eljárás során, ennek hatására ugyanebben az évben a külföldre küldött hallgatók körében 2 százalékra esett vissza a koptok aránya.⁵³

3.3.3. *A templomkérdés: a Hamayouni-dekrétum és a Khanqa-incidens*

Állandó vita forrását képezte, hogy mind a nasszeri, mind a szadati időszakban hatályban maradt a Mohamed Ali-féle idősakra visszavezethető Hamayouni-dekrétum. Az eredeti dokumentum bizonyos jogokat garantált a kopt vallási közösség számára, így a vallási alapú megkülönböztetés tilalmát, a szabad vallásgyakorlást, az erőszakos hittérítés tilalmát, a foglalkoztatás terén egyenlőséget koptok és muszlimok közt, a koptok számára önálló személyi státuszjogi szabályokat, illetve a hadseregben való részvételt.⁵⁴ Mindezen jogok mellett azonban a dekrétum előírja, hogy templomok építéséhez, illetve felújításához kérelmet kell az államfő elé terjeszteni, aki dönt az engedélyezésről. Ezen pontját a dokumentumnak 1934-ben⁵⁵ a belügyminiszter kiegészítette, 10 feltételhez kötve a keresztény templomok építését.⁵⁶ Ezek a rendelkezések lehetővé tették a katonai rezsimek alatt, hogy megakadályozzák, avagy a végtelenségig elnyújtsák az engedélyeztetési eljárást. Bár Nasszer tett ígéretet az akkori kopt pápának, VI. Kirillosznak, hogy minden évben 25 templom építését engedélyezi a kopt keresztények részére, azonban az 1960-as évek során mindössze 68 templom kapott engedélyt a kormányzattól.⁵⁷

A templomépítések körüli feszültség kritikus szintet ért el Szadat időszakára, amikor a koptok arra kényszerültek az építkezések közigazgatási szinten történő akadályoztatása miatt, hogy jogellenesen építsenek templomokat. 1972-ben az egyiptomi parlament vizsgálóbizottsága megállapította, hogy 1442 keresztény (nem kizárólag kopt) templom található Egyiptom területén, azonban a belügyminisztérium ezek közül csak 500 építésére adott engedélyt.⁵⁸

A kérdésre a Khanqa-incidens hívta fel a Szadat-kormányzat figyelmét. 1972. november 6-án a Kairóhoz közeli Khanqa városában ismeretlenek (feltehetően muszlimok) felgyújtották a városban található, illegálisan felépített kopt templomot. A következő napon a kopt pátriárka, III. Senuda 100 papot küldött Kairóból, hogy tüntetőleg vonuljanak végig a város utcáin.

⁵³ *idem*.

⁵⁴ Ez a dokumentum hozza létre továbbá a (mind a kopt egyházon belül, mind a kormányzattal) számos vita forrását képező Laikus Tanácsot, amely az egyház pénzügyeit kezelni volt hivatott, a személyi státuszjogi kérdések terén volt hatásköre dönteni, illetve egyfajta kapcsolattartó volt az egyház és a kormányzat között. Ezt az intézményt azonban a dolgozat során nem kívánom részleteiben tárgyalni. Forrás: S. Ibrahim, 11.

⁵⁵ Ne feledjük, ekkor fel volt függesztve az alkotmány (csak 1935-ben helyezik újra hatályba), s monarchista kormány volt hatalmon.

⁵⁶ Bővebben lásd: S. Ibrahim, 11.

⁵⁷ Ansari, 399.

⁵⁸ Pennington, 171; Ansari, 398.

November 12-én pedig nagyszámú kopt pap, valamint körülbelül 400 kopt polgár imádkozott tüntetőleg a leégett templom romjainál. Ugyanezen este muszlim fiatalok összetűzésbe kerültek a helyi kopt lakossággal, számos kopt üzletet és lakóházat gyújtva fel. Végül az egyiptomi hatóságoknak kellett közbeavatkozniuk a rend helyreállítása érdekében.⁵⁹

Az egyiptomi kormányzat számára riasztólag hatott, hogy a korábbiaktól eltérően határozott ellenállás volt tapasztalható a koptok részéről. Az eset kivizsgálására az egyiptomi parlament vizsgálóbizottságot hozott létre (ez ugyanazon vizsgálóbizottság, amelytől a kopt templomok számára vonatkozó fentebbi adatok származnak). Az incidens okaiként többek között az engedély nélküli templomépítéseket, a Hamayouni-dekrétumot, illetve a média szerepét emelte ki a vallási ellentétek elmélyülésében. Megoldásként a jelenlegi szabályozás lazítását javasolták, a feszültség oldása érdekében, azonban ezt a felvetésüket az egyiptomi vezetés figyelmen kívül hagyta. Szadat III. Senudának tett kijelentése is csak merő ígéret maradt, miszerint minden évben 50 templom építését engedélyeznék a koptok számára. Bár válaszlépésként az egyiptomi elnök fel lett ruházta azzal a jogkörrel, hogy minden szükséges lépést megtehesse a vallási konfliktusok megelőzése érdekében, a tényleges problémát – a templomépítés bürokratikus korlátozását – nem oldotta meg a Szadat-rezsim.⁶⁰

3.3.4. A koptok és az iszlám viszonya Szadat idejében

Szadat – a koptok szempontjából is – legsúlyosabb hibáját azzal követte el, hogy viszonylag szabad utat engedett a Nasszer idején szinte teljesen visszaszorított iszlamizmusnak. Lehetővé tette a Muszlim Testvéreknek, hogy visszatérjenek szaúd-arábiai száműzetésükből, továbbá lehetőséget adott 1973-ban az Iszlám Társaságok (Gamaat Islamiya) létrejöttére. Utóbbiak sikere főként abban állt, hogy egyfajta „iszlám megoldást” kínált az 1970-es évek egyiptomi egyetemein tapasztalható társadalmi válságra (a hallgatók számát nem volt képes követni az infrastruktúra, így az oktatás körülményei is romlottak). Ezáltal a Társaságok nagy népszerűségere tettek szert a fiatal muszlim értelmiség körében.⁶¹ Szadat támogatta ezeket a csoportokat, mivel a Nasszer alatt megerősödött baloldali ellenzékkel szembeni ellensúlyként kívánta felhasználni ezeket.⁶²

Szadat iszlámpárti irányvonalát tükrözte az 1971-es új, állandó alkotmány is, amelynek létrehozása során komoly vita alakult ki a sariának az egyiptomi jogrendszerben betöltött szerepét illetően. Egyes muszlim körök a saría, mint egyedüli jogforrás bevezetése mellett

⁵⁹ S. Ibrahim, 18; Pennington, 171; Ansari, 400.

⁶⁰ *idem.*

⁶¹ Kepel, 81-83.

⁶² Kepel, 83; S. Ibrahim, 17; Pennington, 173.

álltak ki, ez azonban szembement az olyan kopt követelésekkel, mint a vallásszabadság, avagy a Hamayouni-dekrétumok 1934-es kiegészítését képező tíz feltétel eltörlése. Végül egyfajta kompromisszumos megoldásként a saría, mint az egyiptomi jog forrásainak egyike került be az 1971-es alkotmányba. Szadat célja ezzel a már ekkor is erősen jelen lévő iszlamista erők megbékítése volt, továbbá a baloldal befolyása ellen is irányult ez az intézkedés.⁶³

Az alkotmányozási vita azonban korántsem ért véget 1972-ben. 1977-ben az Al Azhar törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, követelve a saría szélesebb körű alkalmazását az egyiptomi jogrendszerben. Az érintett kérdések közé tartozott volna a becsületsértés, lopás, illetve a hit elhagyásának szabályozása.⁶⁴

A koptok alapvetően ellenségesen fogadták a tervezetet, amely – szerintük – visszalépést jelentett volna az arab-török korba. Bár a muszlimok azzal érveltek, hogy az iszlám jog védelmet biztosít a könyves vallások hívőinek (*ahl al-dhimma*), a koptok úgy érezték, hogy az új tervezet megfosztaná őket attól a – nagyrészt francia elveken alapuló – jogi egyenlőségtől, amelyre Egyiptom modern időszakában sikerült szert tenniük.⁶⁵ A legaggodalmasabb pont számukra mégis a hittagadás kérdése volt: amennyiben ez bevezetésre került volna, úgy a keresztény hitre áttért muszlimok, avagy a különféle okokból keresztény hitre visszatérőkre halálbüntetés lett volna kiszabható e rendelkezés alapján.⁶⁶

1977-ben III. Senuda összehívott egy keresztény konferenciát (második alkalommal Egyiptom történetében)⁶⁷, amely számos, a koptokat érintő politikai problémát tárgyalta meg. Szóba kerültek a fentebb említett rendelkezések is; a konferencia résztvevői követelték, hogy az egyiptomi parlament utasítsa el a törvényjavaslatot, és tegyen le az olyan kísérletekről, amelyek a saría alkalmazására törekednek nem-muszlimok esetében. A kopt konferencia továbbá utalt arra, hogy az Al Azhar által benyújtott tervezet sérti az ENSZ Alapokmányban rögzített alapvető emberi jogokat, illetve azt az alapvető iszlám felfogást, amely tiltja a kényszerű térítést.⁶⁸ Az aposztáziára⁶⁹ vonatkozó rendelkezést különösen élesen bírálta a konferencia által kiadott nyilatkozat.⁷⁰

⁶³ S. Ibrahim, 18; Ansari, 401.

⁶⁴ Pennington, 171; S. Ibrahim, 18.

⁶⁵ Pennington két esetet hoz példaként: egy keresztény muszlimmal szemben tett vallomását nehezen fogadnák el a bíróságon, illetve egy keresztény nehezen vállalhatna vezető pozíciót egy kormányhivatal élén. Lásd: Pennington, 171.

⁶⁶ *idem*.

⁶⁷ Az első ilyen konferenciára 1911-ben került sor.

⁶⁸ A Korán 2. szúrájának 256. verse fogalmaz így: „Ne legyen kényszer a vallásban!”

⁶⁹ Hittagadás.

⁷⁰ S. Ibrahim, 18; Pennington, 171-172; Ansari, 401-402.

A konferencia tárgyalta továbbá a templomépítések kérdését (ez továbbra sem került megnyugtatóan rendezésre), illetve a koptok esélyegyenlőségének, illetve a közigazgatásban való alulreprezentáltságának ügyét. Előbbinél a koptok közszférában tapasztalható diszkriminációját sérelmezték, miszerint számos kopt feltehetően vallása miatt nem számíthatott semmiféle előléptetésre. Utóbbi esetében a számadatok beszédesek: az 1976-os választásokon egyetlen kopt képviselő sem került be az egyiptomi törvényhozásba.⁷¹ Ez a tendencia a helyi kormányzati szinten is megfigyelhető volt.⁷²

Annak érdekében, hogy nyomatékot adjanak követeléseiknek, a kopt egyházfő 1977. szeptember 5. és 9. között böjtöt hirdetett, tiltakozásul a tervezett intézkedések miatt. Válaszul szeptember 15-én felkereste a miniszterelnök, közölve vele, hogy a javaslat nem fog keresztüljutni a parlamenten. Egy héttel később pedig Szadat elnök látogatta meg III. Senudát, külső felforgatók tevékenységének tudva be a vallási ellentétek kiéleződését (ugyanebben az időszakban több támadást hajtottak végre Fayoum és Asyut régiókban kopt templomok ellen). Az elnök emellett hangsúlyozta a „nemzeti egység” fontosságát.⁷³

A kopt migránsok politikai szerepe is ebben az időszakban mutatkozott meg először. Az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában élő kopt diaszpórák saját tüntetéseket szerveztek, felhívva fogadó országaik figyelmét az egyiptomi problémákra, illetve az 1977-es konferenciához hasonló nyilatkozatokat adva ki.⁷⁴

1977 azonban más szempontból is fenyegetést jelentett a koptok számára. Szadat elnök viszonya ugyanis ebben az évben romlott meg az Iszlám Társaságokkal, miután az egyiptomi elnök Jeruzsálemben látogatott, előkészítendő a camp david-i béketárgyalásokat. Ez feldühítette az iszlamista Társaságok tagjait, amelyek szentségtörésként ítélték meg az „ösellenségnek” tekintett Izraelbe tett elnöki látogatást.⁷⁵ 1977 után az iszlamisták növekvő térnyerésétől tartva, a többpártrendszer visszaállításakor Szadat elnök egyidejűleg betiltotta a vallási vagy osztályalapon szerveződő pártok létrejöttét, ez – az iszlamista pártok törvényen kívül helyezése mellett – egy kopt érdekeket képviselő párt létrejöttét is ellehetetlenítette.

Az iszlamisták térnyerése egyúttal a koptok elleni atrocitások fokozódásával is járt. Már 1978 elején több támadásra került sor a legnagyobb arányú kopt lakossággal rendelkező két kormányzóságban, Minyában és Aszjútban. Az atrocitások többnyire az egyetemekre

⁷¹ Ennek hatására tesz intézkedéseket 1977-ben Szadat, biztosítva, hogy az elnöki kinevezések nyújtotta lehetőségen felül további 2-3 kopt képviselő is meg lehessen választva az egyiptomi parlamentbe. Lásd: Pennington, 168.

⁷² S. Ibrahim, 18; Pennington, 172; Ansari, 402.

⁷³ Pennington, 172.

⁷⁴ S. Ibrahim, 18; Pennington, 172.

⁷⁵ Kepel, 83-84.

összpontosultak, ahol az Iszlám Társaságokhoz tartozó hallgatók keresztény társaikat zaklatták, egy alkalommal pedig rövid időre még egy keresztény oktatót is fogva tartottak. Két Minya kormányzóságbeli kisvárosban is példa volt arra, hogy muszlimok meggyilkoltak egy papot, emellett számos templomot is felgyújtottak Egyiptom-szerte.⁷⁶

1978-ban a kormányzat még magánjellegű csatornákon keresztül biztosította az egyházat arról, hogy történik kormányzati fellépés az iszlamistákkal szemben, azonban 1979-ben, amikor III. Szadát találkozni kívánt Szadattal, az elnök nem volt hajlandó fogadni őt. A koptok azzal vádolták a kormányt, hogy szemet huny az ellenük elkövetett támadások felett, továbbá bizonyos szinten még támogatja is az Iszlám Társaságokat.⁷⁷ Tény, hogy nem követtek el mindent annak érdekében, hogy felszámolják a Társaságokat, illetve nem fordítottak különösebb figyelmet a koptok elleni atrocitásokra. Egyes esetekben maguk a helyi kormányzati szereplők is osztották az iszlamisták nézeteit: a legismertebb példa erre Aszjút kormányzójának esete, aki egy időben azzal dicsekedett, hogy személyesen ismeri a régiójában lévő iszlamista vezetőket.⁷⁸

Az egyiptomi Iszlám Társaságok igyekeztek a kopt keresztények ellen hangolni a lakosságot, azzal vádolva a kopt egyházat, hogy „a nemzeti egység megőrzésének jelszava alatt kisebbségi diktatúrát kíván kiépíteni”. Röplapjaikban azt állították, a koptok célja „a hatalom átvétele az országban, illetve a muszlimok kiűzése” Egyiptomból. Ez természetesen új lendületet adott a koptok elleni támadásoknak.⁷⁹

A koptok és az egyiptomi kormányzat közti kapcsolat 1979-ben mérgesedett el végleg, amikor Szadat egy alkotmánymódosítással a sariát az egyiptomi jog *egyik* forrásából annak *legfőbb* forrásává tette.⁸⁰ Ez határozottan a koptok ellen irányuló lépés volt, amely lehetőséget az iszlamisták rögtön meg is ragadtak, fokozva támadásaikat az egyiptomi keresztények ellen. A támadások által sújtott egyik fő régió Felső-Egyiptom, azon belül is Minya és Aszjút volt, ahol a muszlim milíciák kopt üzleteket fosztottak ki és gyújtottak fel, előszeretettel összpontosítva a gyógyszerészek és ékszerészek üzleteire. Mindemellett kopt templomok is áldozatul estek az iszlamista támadásoknak Egyiptom-szerte.⁸¹

1980 januárjában egy szélsőséges iszlamista csoport két, zsúfolásig telt templomban kísérelt meg bombát elhelyezni. Szerencsére a rendőrség még időben elfogta a tetteseket, és a

⁷⁶ S. Ibrahim, 18; Pennington, 172.

⁷⁷ Ez kissé megkésett kritika volt, mivel az 1970-es évek végére Szadat már egyre növekvő aggodalommal figyelte az iszlamisták térnyerését. Pennington, 172-173.

⁷⁸ Pennington, 173; Ansari, 416.

⁷⁹ Pennington, 172-173.

⁸⁰ Ansari, 401, 12. lábjegyzet.

⁸¹ Gabra, 7.

gyülekezetek tagjaiból senki sem sérült meg. Március 18-án az alexandriai egyetemen pedig muszlim és keresztény diákok csaptak össze egy diákszállón. Az ügy részletei nem ismertek, azonban kezdetben olyan hírek is elterjedtek, hogy néhány diák meghalt az összetűzés során. Ezek az esetek tovább éleztek az amúgy sem baráti viszonyt a muszlim és keresztény közösségek között.⁸²

1980. március 26-án Senuda pápa nyilatkozatot adott ki, amelyben tiltakozott az ellen, hogy a saria alapján alkossanak a nem-muszlimokra is vonatkozó törvényeket. Ezzel egyidőben kifejezte aggodalmát a vallási ellentétek elmélyülése miatt, és közölte: a kopt egyház nem rendezi meg az évben szokásos húsvéti ünnepségeket, egyfajta néma tiltakozásként az elfajuló helyzettel szemben. A papságot arra utasította, hogy ne fogadjanak semmiféle ünnepi jókívánságot vagy üdvözlést a kormányzat képviselői részéről, maga a pápa pedig püspökeivel egy sivatagi monostorba vonult vissza. A tiltakozáshoz csatlakoztak a külföldi kopt diaszpórák is. Itt az Egyesült Államokban élő koptokat kell kiemelni, akik Szadat 1980. májusi washingtoni látogatásának idejére időzítették tüntetéseiket. Az egyiptomi kormányzat természetesen a kopt pápát vádolta meg a külföldi tüntetések szervezésével.⁸³ Szadatot különösen kényelmetlenül érintették az amerikai koptok tüntetései, mivel olyan képet kívánt közvetíteni a világközvéleménye felé, hogy regionális és nemzetközi kötelezettségvállalásai a teljes egyiptomi lakosság támogatását élvezik.⁸⁴ Mindennek a gondosan felépített képnek alapvetően mondtak ellent a külföldön élő koptok tüntető csoportjai, amelyek ismét megmutatták, miként képesek a kopt diaszpórák hatást gyakorolni az egyiptomi politikára.

Miután 1980 májusában visszatért az USA-ba tett hivatalos látogatásáról, beszédében Szadat nyílt támadást intézett a kopt egyház és kifejezetten III. Senuda személye ellen. Az egyiptomi elnök azt állította, a kopt egyházfő politikai ambíciókat dédelget, s egy kopt államot kíván létrehozni Felső-Egyiptom elszakításával, Aszjút központtal. Mindemellett kritizálta az illegális templomépítések gyakorlatát, illetve azzal vádolta meg a kopt közösséget, hogy egyes tagjaik a maroniták oldalán részt vesznek a libanoni polgárháborúban, továbbá hogy ők az akadályai az iszlám jog bevezetésének az országban. Emlékeztette a koptokat, hogy ő egy muszlim ország muszlim vezetője, s az ország iszlám jellegének aláásására tett bárminemű kísérlettel szembenáll. Beszéde egyértelmű hatással bírt: bár ideiglenesen megbékítette iszlamista hallgatóságát, sikerült elidegenítenie a koptokat.⁸⁵ Senuda a beszédet követően

⁸² Pennington, 174.

⁸³ Ansari, 404; S. Ibrahim, 19.

⁸⁴ Ansari, 404; Pennington, 173.

⁸⁵ Ansari, 404; S. Ibrahim, 19; Pennington, 174-175.

ismét visszavonult a nyilvánosság elől. Még ugyanabban az évben visszatért Kairóba, viszont a kopt egyház és az egyiptomi állam kapcsolata meglehetősen fagyos maradt.⁸⁶

Szadat 1980. májusi beszédének további hatása is volt: az iszlamista csoportokat egyértelműen a koptok ellen fordította. Az Iszlám Társaságok számos vezetője pénteki prédikációiban a koptokat vette célba. Erre az időszakra tehető a Szadat későbbi merénylőit is magában foglaló Új Dzsihad csoport létrejötte is, amely a később a Világkereskedelmi Központ elleni első robbantás kapcsán letartóztatott Omar Abdel Rahman sejk tanácsát kérte ki a koptokat és az iszlám jogot illetően. Abdel Rahman az általa kiadott *fatwá*ban a következőképpen fogalmaz:⁸⁷

*A keresztények három kategóriába sorolhatóak: akik muszlimokat ölnek, akik pénzzel és fegyverekkel támogatják az egyházat a muszlimok ellen, illetve akik nem kívánnak ártani a muszlimoknak. Az első kategóriába eső keresztények esetében szemet kell venni szemért, míg a második csoportba tartozó keresztényeket meg kell fosztani vagyonuktól. Nem eshet azonban baja a harmadik csoportba tartozó keresztényeknek.*⁸⁸

Az Új Dzsihad tagjai ezt úgy értelmezték, hogy az iszlám lehetővé teszi a keresztények kifosztását mindaddig, amíg bizonyítható, hogy a kopt egyházat támogatták a muszlimokkal szemben. Ezen *fatwa* jegyében került sor több ékszerbolt kirablására, az ebből befolyt összegekből pedig fegyverek vásárlására. A fegyverkezést az az iszlamisták körében elterjedt meggyőződés is táplálta, hogy a kopt keresztények fel vannak fegyverezve, s csak akkor van esélyük velük szemben, ha fegyvereket szereznek.⁸⁹

Ezzel egyidőben, 1981 júniusában került sor az időszak legsúlyosabb vallási alapú összecsapására Kairó egyik negyedében, Zawia al-Hamrában: kormányzati források szerint 18 halottal és 112 sérülttel jártak az összecsapások, míg más források ennél súlyosabb veszteségekről számoltak be. Augusztusban pedig Shubrában robbant bomba egy kopt menyegzőn, a robbanás 3 halottal és 59 sérülttel járt.⁹⁰

⁸⁶ Pennington, 175.

⁸⁷ Kepel, 86, 282; Ansari, 413-415.

⁸⁸ Ansari, 415.

⁸⁹ Ansari, 414-415.

⁹⁰ S. Ibrahim, 19; Pennington, 175; Ansari, 415.

Szintén augusztusban Szadat elnök újabb látogatást tett Washingtonban, ahol ismét az előző évihez hasonló tüntetések fogadták a koptok részéről. Válaszul Szadat bejelentette, hogy hazatérte után kemény kézzel kíván leszámolni a vallási ellentétek problémájával.⁹¹

1981. szeptember 5-én, az egyiptomi parlamentben tartott beszédében kemény hangnemben ostromozta mind a kopt egyházat, mind az iszlamista csoportokat, a vallási ellentétek szításával vádolva mindkét oldalt. Szeptember elején számos elnöki rendelet született, amelyek nyomán körülbelül 1600 személyt tartóztattak le, köztük megtalálhatóak voltak úgy kopt, mint muszlim vallási vezetők, illetve Szadat szekuláris ellenzékének vezető alakjai. Ezzel egyidőben lényegében az összes koptokhoz köthető sajtótermék betiltásra került. Kétes jogállású Szadat azon döntése, amely – a kopt egyházfő kinevezését jóváhagyó elnöki döntés visszavonásával – megfosztotta III. Senudát pozíciójától, s a kopt pápát a Natroun-völgyi sivatagi monostorba száműzte, az egyházfői feladatok ellátására pedig egy öt főből álló püspöki testületet nevezett ki. Az iszlamista szellemet azonban nem tudta visszakényszeríteni a metaforikus palackba. További intézkedéseinek hirtelen halála szabott gátat: 1981. október 6-án, az 1973-as háború emlékére rendezett ünnepségek során az Új Dzsihad csoport merénylete meggyilkolta. Pozícióját alelnöke, Hoszni Mubarak vette át.⁹²

3.3.5. III. Senuda pápa⁹³

Anvar Szadat és III. Senuda egy év eltéréssel, rendre 1970-ben és 1971-ben kerültek megfelelő pozícióikba, előbbi az egyiptomi elnöki, utóbbi a kopt egyházfői székbe. III. Senuda időszaka korszakváltást jelentett a kopt egyház és az egyiptomi állam viszonyában: az új pápa radikálisabb álláspontot képviselt, egy olyan egyházat alakítva ki már a Szadat-időszak alatt, amely tevékenyen képviselte a kopt közösség érdekeit.⁹⁴ Kettejük az évtized végére markánsná váló szembenállása meghatározó eleme a Szadat-időszaknak, így nem árt egy rövid áttekintést tenni annak kapcsán, ki is volt a kopt keresztény egyház feje Szadat hatalomra kerülésétől egészen 2012-es haláláig.

III. Senuda 1923. augusztus 3-án, Abnub városában látta meg a napvilágot, Nazir Gayed néven. A Kairói Egyetemen történelem-angol szakon végzett, emellett teológiát is hallgatott.

⁹¹ S. Ibrahim, 19; Pennington, 175.

⁹² S. Ibrahim, 19; Pennington, 176; Ansari, 415-416.

⁹³ A fejezet forrásai: Meinardus, 79-80; Pennington 167-168.

⁹⁴ Ansari, 398.

Az 1948-as arab-izraeli háborúban is szolgált tisztként. Részt vett 1950-1953 között az egyiptomi Vasárnapi Iskola-mozgalomban oktatóként.⁹⁵

1954. július 18-án bevonult a Natroun-völgyi monostorba, ahol az Antonius nevet kapja. Itt főként patrisztikával (a korai egyházatyák tanításaival), illetve egyháztörténettel foglalkozott. Néhány évet egy, a monostortól három kilométerre lévő barlangban töltött.

1959-ben VI. Kirillosz egyházfő kinevezte személyi titkárának, azonban a fiatal szerzetes ekkor még visszavonult a sivatagba, ezúttal a monostortól tíz kilométerre eső barlangot választva lakhelyéül. Végül 1962-ben tért vissza Kairóba, ahol VI. Kirillosz oktatásért és a Vasárnapi Iskola-mozgalomért felelős püspökké nevezte ki.

1971-ben az ő neve került kiválasztásra, ezáltal III. Senuda néven ő lett a 117. kopt egyházfő. A Szadat-időszak alatt folytatott tevékenységéről már a korábbiakban esett szó, 1981-ben a Natroun-völgyi monostorba került házi őrizetbe, miután pozíciójától megfosztották. A helyzeten az új elnök, Hoszni Mubarak változtatott, aki 1985. január 2-án visszavonta Szadat vonatkozó rendelkezéseit, és III. Senuda visszatérhetett Kairóba, a kopt egyház élére.

1986-tól egészen a forradalomig III. Senuda minden évben vendégül látta a muszlim Ramadán böjti hónap végén az egyiptomi politikai élet számos vezető személyiségét, így a miniszterelnököt, a házelnököt, valamint több minisztert egy ünnepi vacsora, illetve fogadás (*iftar*) keretében. Ezt a szokását egyébként a kopt püspökségek is átvették, mint az alapvető szeretet és jóindulat jelképét.⁹⁶

A pápa szintén a hagyományos kopt álláspontot képviselte, amely szerint a koptok nem tekintik magukat kisebbségnek Egyiptomban, hanem az egyiptomi nép részének. Ezt III. Senuda 1994-ben, az ENSZ által szervezett, kisebbségekről szóló konferencián a következőképpen fogalmazta meg:

*Nem fogadjuk el azt, hogy megkülönböztetnek minket a többi egyiptomitól. Nem fogadjuk el a 'kisebbség' kifejezést olyan értelmében mint a politikai jogokra avagy külső segítségre való igény. Mi egyiptomiak vagyunk, Egyiptom része, ugyanazon nép része.*⁹⁷

III. Senuda pápa halála előtt még járt Budapesten is, ahol 2011. augusztus 20-án a magyarországi kopt közösség első templomát szentelte fel a XVIII. kerületben.

⁹⁵ A Vasárnapi Iskola-mozgalom létrehozása Habib Girgis nevéhez kötődik (aki egyébként még III. Senudát is oktatta teológiára). Girgis 1918-ban felismerte az igényt arra, hogy szervezett hitoktatás jöjjön létre a kopt fiatalok számára. Az első iskolák az 1930-as években jöttek létre, a mozgalom nagy népszerűsége tett szert. Bővebben: Meinardus, 93-94.

⁹⁶ Meinardus, 85.

⁹⁷ *idem*.

III. Senuda pápát kritikusai számos ponton támadták, ezek között szerepelt határozott politikai szerepvállalása, kritikusainak elhallgattatása (egy neki ellentmondó püspököt száműzött) s általában mindennemű kritika elutasítása, hajlama az ügyek tekintélyelvű rendezésére, illetve paternalisztikus hozzáállása a kopt közösséghez. Ez alatt értendő, hogy a pápa szerette önmagát mint a kopt közösség egyedüli szószólóját feltüntetni.⁹⁸ Mindezek ellenére megállapítható, hogy III. Senuda a modern Egyiptom szempontjából meghatározó, markáns egyházfő volt.

3.4. Mubarak

Anvar Szadat halálát követően Hoszni Mubarak került az egyiptomi elnöki székbe. Ő az első Egyiptom katonai elnökei közül, aki nem volt tagja az 1952-es Szabad Tiszteknek. Az 1973-as háború során az egyiptomi erők főparancsnoka volt, 1975-ben Szadat alelnökének tette meg. 1980-ban a kormányzó Nemzeti Demokrata Párt vezetője lett. Alelnöki és pártvezető státusza nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Szadat elleni merényletet követően viszonylag zavartalanul zajlott az átmenet.⁹⁹

Szadathoz képest Mubarak rendszere alatt normalizálódott a kormányzat és a koptok viszonya, amely abban is megnyilvánult, hogy 1985-ben III. Senuda kopt pápa visszatérhetett Kairóba, a kopt egyház élére.¹⁰⁰ III. Senuda kezdetben habozott, mielőtt száműzetésének kérdésével bírósághoz fordult volna. 1981-ben, amikor Mubarak az Egyesült Államokba látogatott megválasztását követően, a kopt egyházfő lebeszélte a külföldön élő koptokat arról, hogy tüntetést szervezzenek az új elnök ellen. Ehelyett azt tanácsolta nekik, hogy kedvező fogadtatásban részesítsék Mubarakot. Az egyiptomi politikai légkör változását jelezte, hogy több muszlim író is a pápa visszatérését kezdte követelni. III. Senuda még négy évig maradt házi őrizetben a Natroun-völgyi monostorban, végül Mubarak 1985-ös elnöki rendelete tette lehetővé számára, hogy visszatérjen.¹⁰¹

A muszlim szélsőségesek problémája azonban korántsem szűnt meg, noha 1981-et követően a Mubarak-rezsim kezdeti éveiben a kormányzat erős kézzel igyekezett felszámolni az iszlám szélsőségesek szerveződéseit. Ezzel szemben 1984 szeptemberében, az Iszlám Társaságok perében enyhe ítéletek születtek: 190 vádlottat felmentettek (köztük Omar Abdel Rahman

⁹⁸ S. Ibrahim, 22.

⁹⁹ Lesch, 791.

¹⁰⁰ Gabra, 7; Meinardus, 85.

¹⁰¹ S. Ibrahim, 20.

sejket), 17-et életfogytig tartó szabadságvesztésre, a többi vádlottat pedig 2-15 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.¹⁰²

A koptok elleni atrocitások 1987-ben lángoltak fel ismét, amelyek hozzájárultak a kivándorlás újjáéledéséhez. 1987 májusában Sohag városában muszlimok a helyi mecset felgyújtásával vádolták meg a koptokat, s a közeli keresztény templom felgyújtására uszították a lakosságot. Ugyanezen év szeptemberében pedig az egyiptomi biztonsági erők és az iszlamisták között történtek összecsapások Aszjút városában, amelynek több kopt üzlet is áldozatul esett. Minyában egy kopt ünnepséget zavartak meg iszlamista támadók, valamint a helyi Szűz Mária-templomnál robbantottak. 1988 szeptemberében újabb kopt templomot gyújtottak fel, míg novemberben egy menyegző közben robbant bomba a Masara városában található kopt templomban.¹⁰³

A kormányzat az 1990-es évek elejére válsághelyzettel szembesült: újjáéledt a szélsőségesebb nézeteket valló iszlamisták csoportja, amely – az 1970-es évek Iszlám Társaságai mintájára – Iszlám Társaság (Gamaa Islamiya) néven jött létre. Bázisának Felső-Egyiptom régióját lehetett tekinteni, amely felett a kormányzat hagyományosan nehezen tudta fenntartani az ellenőrzést. Aszjút és Minya vidéki régiói pedig – mindamellet, hogy a kopt kereszténység szempontjából meghatározó területnek számítanak mind a mai napig – lehetővé tették az Iszlám Társaság háborítatlan terjeszkedését.¹⁰⁴

Az iszlamisták a vidéki muszlim lakosságot, különös tekintettel a fiatalokra, a keresztények ellen hangolták. A Koránra hivatkozva, a keresztények megadóztatását (a nem-muszlim fejadó, a *jizya* visszavezetését) hangoztatták, egyfajta védelmi pénzként, a védett státusz (*ahl al-dhimma*) fejében. Könnyű volt az elszegényedett muszlim lakosságot a – állításuk szerint – jó viszonyok közt élő koptok ellen hangolni, állítva, a keresztény, akinek szerénynek és megalázkodónak kellene lennie, jól él, míg a becsületes muszlim szenved. Az egyenletből mindössze az a tényező maradt ki, hogy a vidéki kopt lakosság túlnyomó része, muszlim társaikhoz hasonlóan, a szegényparasztság soraiba tartozott.¹⁰⁵

Az 1990-es évek támadásai Kairó és Alexandria mellett a felső-egyiptomi területekre összpontosultak, előszeretett célpontok voltak – a néhány évtizeddel korábbi helyzethez hasonlóan – a kopt gyógyszerészek és ékszerészek üzletei.¹⁰⁶ Az erőszakhullámnak végül a kormányzat erőteljes fellépése vetett véget, miután az iszlamista szervezetek kiterjesztették

¹⁰² *idem*.

¹⁰³ Gabra, 7; S. Ibrahim, 21.

¹⁰⁴ Kepel, 282-285.

¹⁰⁵ Kepel, 285-286.

¹⁰⁶ Chaillot, 202; Kepel, 286.

támadásaikat a szekuláris értelmiségre, valamint a turistákra is. 1995 júniusában például Mubarak is majdnem áldozatul esett egy támadásnak, amelyet az egyiptomi iszlamisták Addisz Abebában kíséreltek meg ellene.¹⁰⁷ A kormányzat 1996-ra már a 'zéró tolerancia' elvét alkalmazta az iszlamistákkal szemben, s 1997-ben a Társaság ekkorra bebörtönzött vezetése tüzszünetet kért az állami vezetéstől.¹⁰⁸ Csak ebben az évtizedben több mint 100 koptot öltek meg Egyiptomban, és ezek csak a halállal végződő támadások.¹⁰⁹

Mubarak időszaka sem volt mentes a kormányzati szintű diszkriminációtól. A koptok továbbra sem kerülhettek magas pozíciókba, nemcsak a kormányzatban, hanem például a kórházak és egyetemek esetében sem. Jogi szinten sincs egyenlőség: egy 2008-as kairói esetben a muszlim bíró azért utasította el egy kopt vallomását, mert keresztény. Ez bizonyos szempontból visszatérést mutatott a klasszikus arab időszak felfogásához, illetve a *dhimmi* intézményéhez.¹¹⁰

Mindemellett értékelendő, hogy – két elődjével ellentétben – Mubarak idejében történt előrelépés a keresztény templomok építése és felújítása ügyében: míg 1998-ig az elnök hatáskörébe tartozott az ilyen jellegű kérelmek jóváhagyása, egy 1998-as jogszabálmódosítás ezt a hatáskört a regionális kormányzókhoz utalta, így az ezredfordulóra rendeződni látszott a kérdés. 1998-ban legalább 200, 1999-ben pedig 230 engedélyt adtak ki.¹¹¹ 2003-ban a karácsonyt nemzeti üneppé nyilvánították, ezáltal első alkalommal került arra sor, hogy az egyiptomi kormány elismert egy keresztény ünnepet.¹¹²

Sajnos a koptok elleni iszlamista támadások az új évezredben is folytatódtak. 2004-ben Aszjút és Minya kormányzóságokban számos kopt, illetve ingatlanaik ellen követtek el támadást. 2006-ban három alexandriai kopt templomra támadtak muszlimok, húsz koptot sebesítve meg, ezek közül egy később belehalt sérüléseibe. 2008-ban pedig a Minya régióban található Abu Fana-monostort érte támadás.¹¹³ A legsúlyosabb ilyen cselekményre azonban nem sokkal Mubarak bukása előtt került sor: 2010 szilveszterén Alexandriában pokolgép robbant egy templom mellett, 23 kopt életét követelve.¹¹⁴

¹⁰⁷ Kepel, 294.

¹⁰⁸ Kepel, 297.

¹⁰⁹ Chaillot, 202.

¹¹⁰ Chaillot, 203.

¹¹¹ Lesch, 784.

¹¹² Chaillot, 203.

¹¹³ *idem*.

¹¹⁴ Besenyő és Gömöri, 11.

4. Konklúzió

2011. január 25-én az „arab tavasz” eseményei Egyiptomot is elérték, amely egy időre úgy tűnt, hogy újabb vízválasztót jelenthet Egyiptom történetében. Az 1919-es egyiptomi forradalomhoz hasonlóan, koptok és muszlimok közösen tüntettek a Mubarak-kormány ellen Kairó főterén, a Tahrir téren, a kereszt és a félhold zászlaja alatt. A Muszlim Testvériség hatalomra kerülése és egy éves rövid kormányzása azonban illúziórombolónak bizonyult, s 2013. június 30-án a hadsereg – a lakosság többségének támogatásával – megbuktatta a Mohamed Morszi vezette egyiptomi kormányt.

A jelenlegi helyzetet képlékenysége miatt nem kívánom részleteiben tárgyalni: a 2011 utáni események önmagukban újabb témát jelentenek, e téren további kutatás lehetséges a jövőben. Az egyiptomi katonai rezsimek időszaka kopt szempontból eléggé vegyesen értékelhető. Bár mindhárom vizsgált vezető megkísérelt lépéseket tenni a kopt közösség felé, de ezek a kezdeményezések a jelképes gesztusok szintjén maradtak. A Szabad Tisztek hatalomra jutása előtti időszakhoz képest a koptok helyzete mind gazdaságilag, mind társadalmi helyzetüket tekintve, mind politikailag jelentős mértékben romlott.

Nasszer az államosítások és földreformja révén a kopt közösség gazdasági alapjait ásta alá, egyéb intézkedései pedig társadalmilag szigetelték el a kopt keresztényeket, ezzel jelentős kivándorlást indítva el az országból.

Anvar Szadat hátat fordított a nasszeri szekularizmusnak, s bár kezdetben a kopt egyház felé is tett lépéseket, alapvetően az iszlám, mint politikai tényező felé fordult. Azonban a második egyiptomi „modern fáraó” nem volt képes kezelni a palackjából kiengedett muszlim „szellemet”, ez végül elnöksége korai lezárultához vezetett.

Hoszni Mubarak bizonyos szinten sikeresen állította vissza az egykori *status quót*, azonban a vallási villongások az ő időszakában is meghatározóak maradtak. Bár néhány téren tudott változást hozni a koptok és a kormányzat viszonyában (templomépítések), de az alapvető tendenciák (diszkrimináció, templomépítés korlátozása) továbbra is fennmaradtak.

Összegzésében, a koptok helyzete alapvető változáson ment keresztül: az egyiptomi nép befolyásos részéből a katonai uralom időszaka során folyamatosan tényleges, atrocitásoktól sújtott vallási kisebbséggé vált. Napjaink fő kérdése, hogy a Mohamed Morszi bukása utáni egyiptomi politikai események vajon változáshoz vezetnek-e a koptok helyzetében, vagy egy újabb katonai rendszer kialakulása révén visszarendeződés történik.

Bibliográfia

Ansari, Hamied. „Sectarian Conflict in Egypt and the Political Expediency of Religion.” *Middle East Journal* 38 (3): 397-418. (hozzáférés: 2014. január 2.) Link: <http://www.jstor.org/stable/4326854>

Benke József. *Az arab országok története I-II*. Budapest: Alexandra Kiadó. 1996-1997.

Besenyő János és Gömöri Roland. *Arab Spring, Christian Fall? The situation of Christian minorities in the Middle East after the Arab Spring*. Herzliya: International Institute for Counter-Terrorism. 2013. (hozzáférés: 2013. június 17.) Link: <http://www.ict.org.il/LinkClick.aspx?fileticket=5m1IqFJOa44%3d&tabid=66>

Chaillot, Christine. „The Life and Situation of the Coptic Orthodox Church Today.” *Studies In World Christianity* 15, no. 3 (December 2009): 199-216. *Academic Search Complete*, EBSCOhost (hozzáférés: 2013. július 16.)

Gabra, Gawdat. *The A to Z of the Coptic Church*. Lanham: The Scarecrow Press. 2009.

Galal, Lise Paulsen. „Immigrant or Diaspora? On Periodically Selective Transnationality among Copts in Europe.” Abstract from 4th „Global Conference. Diasporas. Exploring Critical Issues.” Oxford. 2011. (hozzáférés: 2013. szeptember 14.) Link: <http://www.inter-disciplinary.net/wp-content/uploads/2011/06/galaldpaper.pdf>

Hamilton, Alastair. *The Copts and the West 1439-1822. The European Discovery of the Egyptian Church*. Oxford: Oxford University Press. 2006.

Ibrahim, Saad Eddin. *The Copts of Egypt*. London: Minority Rights Group. 1996. (hozzáférés: 2013. november 20.) Link: http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_derivate_00004266/MRG_CoptRpt.pdf

Ibrahim, Vivian. *The Copts of Egypt: Challenges of Modernisation and Identity*. London: Tauris Academic Studies. 2011.

International Organization for Migration. *A Study on the Dynamics of the Egyptian Diaspora*. Cairo: International Organization for Migration. 2010. (hozzáférés: 2013. szeptember 7.) Link: [http://www.egypt.iom.int/Doc/A%20Study%20on%20the%20Dynamics%20of%20the%20Egyptian%20Diaspora%20\(English\).pdf](http://www.egypt.iom.int/Doc/A%20Study%20on%20the%20Dynamics%20of%20the%20Egyptian%20Diaspora%20(English).pdf)

International Organization for Migration. *A Study on Remittances and Investment Opportunities for Egyptian Migrants*. Cairo: International Organization for Migration. 2010. (hozzáférés: 2013. szeptember 7.) Link: <http://www.egypt.iom.int/Doc/A%20Study%20on%20Remittances%20and%20Investment%20Opportunities%20for%20Egyptian%20Migrants%20%28English%29.pdf>

J. Nagy László. *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19-20. században*. Szeged: SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 2009.

Kepel, Gilles. *Jihad: The Trail of Political Islam*. Cambridge (MA): Harvard University Press. 2002.

Kuşcu, Işık. „The Egyptian American Diaspora During and in the Aftermath of the Egyptian Revolution of 2011.” *Ortadoğu Etütleri* 4, no. 1 (July 2012): 121-142. (hozzáférés: 2013. július 14.) Link: http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/2012810_I%C5%9F%C4%B1k%20KU%C5%9E%C3%87U.pdf

Lesch, Ann Mosely. „Politika Egyiptomban.” In: Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Kaare Strøm, Russel J. Dalton. *Összehasonlító politológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 2006.

Meinardus, Otto F. A. *Two Thousand Years of Coptic Christianity*. Cairo: The American University in Cairo Press. 1999.

Pennington, J. D. „The Copts in Modern Egypt.” *Middle Eastern Studies* 18 (2): 158-179. (hozzáférés: 2013. december 29.) Link: <http://www.jstor.org/stable/4282879>

Van Dijk, Joanne és Ghada Botros. „The Importance of Ethnicity and Religion in the Life Cycle of Immigrant Churches: A Comparison of Coptic and Calvinist Churches.” *Canadian Ethnic Studies* 41, no. 1/2 (January 2009): 191. *MasterFILE Premier*, EBSCOhost (hozzáférés: 2013. július 16.)